

СЛОВОТВОРЧА ПРОДУКТИВНІСТЬ ДІЄСЛІВ ДИНАМІЧНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ З ПРЕФІКСОМ ПІД-/POD- В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Сегін Л. В. Словотворча продуктивність дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом під- / pod- в українській і польській мовах.

У статті проаналізовано словотворчу продуктивність дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом під-. Установлено структуру типової словотвірної парадигми досліджуваних твірних, виявлено типологію словотвірних значень, реалізованих похідними, з'ясовано кількісну наповнюваність кожного структурного блоку і словотвірного значення.

Ключові слова: префіксальне дієслово, типова словотвірна парадигма, словотвірне значення, дериваційний потенціал, похідне слово.

Сегін Л. В. Словообразовательная продуктивность глаголов динамической пространственной локализованности с приставкой під- / pod- в украинском и польском языках.

В статье анализируется словообразовательный потенциал глаголов динамической пространственной локализации с приставкой під-. Устанавливается структура типовой словообразовательной парадигмы исследуемых производящих, выявляется типология словообразовательных значений, реализуемых производными, выяснена количественная наполняемость каждого структурного блока и словообразовательного значения.

Ключевые слова: префиксальный глагол, типовая словообразовательная парадигма, словообразовательное значение, деривационный потенциал, производное слово.

Sehin L.V. Derivative creativity of verbs of dynamic spatial localization with the prefix під- / pod- in Ukrainian and Polish languages

The article is devoted to the analysis of word-formative ability of the verbs of dynamic dimensional locality with the prefix під-. The structure of the typical word-formative paradigm of the analyzed formatives is established, as well as the quantitative fullness of every structural block and word-formative meaning is determined.

Key words: prefixal verb, typical word-formative paradigm, word-formative meaning, derivative potential, derivative.

У сучасній дериватології все більшої актуальності набувають дослідження комплексних одиниць. Такий підхід передбачає вивчення словотвірних особливостей кожної лексико-семантичної групи всіх частин мови, зокрема і дієслова, яке має особливий статус як серед частин мови, так і дериваційного потенціалу. Особливе місце серед комплексних одиниць словотвору, на думку дослідників, належить словотвірній парадигмі (СП) [4; 2; 1], яку більшість учених розглядає як набір похідних, мотивованих однією твірною основою на одному ступені творення.

На сьогодні в славистиці вже є праці, присвячені опису дериваційного потенціалу різних класів твірних на рівні СП [2; 5; 1; 5; 3; 8; 9 та ін.], зокрема і в зіставному аспекті [6 та ін.]. У дослідженні дієслів у зіставному аспекті на рівні СП зроблено тільки перші кроки. Дієслова ДПЛ з префіксом під- / rod- ще не були предметом спеціального лінгвістичного аналізу в зіставлюваних мовах.

Мета статті – описати словотворчу продуктивність дієслів ДПЛ з префіксом під- / rod- в українській і польській мовах.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити структурну типологію досліджуваних девербативів; 2) установити континуум словотвірних значень, реалізованих похідними від префіксальних дієслів; 3) виявити спільні значення зіставлюваних девербативів та відмінності; 4) дати кількісну характеристику кожного структурного блоку, словотвірного значення, продуктивності твірних у творенні девербативів різних значень.

Матеріалом для дослідження стали дієслова з префіксом під- / rod- (укр. – 37, пол. – 40) та девербативи, отримані з найавторитетніших словників української і польської мов (СУМ, ВТССУМ, SJPК, SJPД). У зіставлюваних мовах аналізовані девербативи кількісно представлені неоднаково (укр. – 123, пол. – 173). Твірними для зазначених девербативів в українській мові слугують 29 префіксальних дієслів, у польській мові – 40. Отже, кількість похідних на одне дієслово в українській мові припадає 3,3%, у польській – 4,3%.

Як відомо, дериваційні можливості твірної основи репрезентує СП. Розрізняють два види СП – конкретні і типові. «Конкретна СП – це набір похідних одного базового слова, які знаходяться на одному ступені словотворення» [4, с. 71–72]. Типова СП формується «сукупністю дериваційних значень, які реалізуються базовими словами певної частини мови, що входять в єдину лексико-

семантичну групу» [4, с. 71].

Типову словотвірну парадигму досліджуваних дієслів в українській і польській мовах формують СЗ чотирьох лексико-граматичних класів слів: іменники, прикметники, дієслова, прислівники. Тому типова СП досліджуваних префіксальних дієслів ДПЛ має чотиризонну субстантивно-ад'єктивно-вербально-адвербіальну структуру з 14 словотвірних значень.

Таблиця 1

Частиномовна належність девербативів

	Українська мова		Польська мова	
	К-сть	%	к-сть	%
Субстантивний	61	49,5	130	75,1
Ад'єктивний	23	18,6	10	5,7
Вербальний	31	25,2	32	18,4
Адвербіальний	7	5,6	1	0,5
Усього	123	100	173	100

Найбільшу кількість похідних нараховує **субстантивний блок**, у якому можна виділити модифікаційні і мутаційні СЗ.

Від дієслів ДПЛ з префіксом *під- / pod-* в обох зіставлюваних мовах регулярно утворюються девербативи поміна actionis. Порівняно з іншими похідними деривати зі СЗ **«опредметнена дія»** є найчисленнішими у структурі словотвірної парадигми досліджуваних дієслів ДПЛ: укр.: *підведення, підвезення, підвід (рідко), підвіз, підводження, підводка, під'їждження, під'їзд, підкидання, підкочування, підліт, підлітання, піднос, піднесення, підплигування, підскік, підскок, підстрибування, підступ, підсування, підтягання, підтягнення, підтягування, підтяжка, підхід, підчалення, підчалоування, підштовхування, підганяння, підгін, підйом, підношування, піднімання, підіймання, підняття*; пол.: *podbieganie, podbiegnięcie, podbiegnięcie (рідко), podbieżenie (рідко), podbliżenie się, podbrodzenie (старопол.), podbrodzenie (старопол.), podchadzanie, podchodzenie, podchód, podciąg, podciąganie, podciągnięcie, podciągnięcie, podcieczenie, podczołganie się, poddeptanie (рідко), poddeptywanie, poddźwiganie, poddźwignięcie, poddźwignienie, podegnanie, podeganie, podgonienie, podgon (старопол), podejście, podeście (старопол), podepchanie, podepchnięcie, podepchnienie, podfrunięcie, podfruwanie, podjazd, podjazddek, podjechanie, podjeżdżanie, podkinięcie (діал.), podkradanie się (рідко), podkuliwanie, podlatanie, podlatywanie, podlecenie, podlot, podlezenie, podłaz та ін.*

Зазначимо, що СЗ «опредметнена дія» відзначається найбільшою глибиною місць у парадигмі з-поміж усіх аналізованих СЗ. Залежно від кількості похідних, що мають одне й те саме СЗ, семантичні позиції поділяють на одночленні і багаточленні, тобто одна й та ж семантична позиція може бути представлена одним дериватом, двома, трьома і т. д. Максимальна глибина семантичної позиції сягає 4 дериватів. Ці синоніми перебувають у різних лексико-семантичних і функціонально-стилістичних відношеннях. Спільноосновні деривати або повністю збігаються за своїми особливостями, або можуть мати розбіжності. За своєю семантикою повністю збігаються такі спільнокореневі девербативи із СЗ «опредметнена дія»: укр.: *підводження – підводка, підліт – підлітання, піднесення – підношування, підтягання – підтягнення – підтягування, підчалення – підчалування*; пол.: *podbrodzenie – podbrodzanie, poddźwiganie – poddźwignięcie – poddźwignienie, podegnanie – podgonienie, podsuniecie – podsuwanie, podfruwanie – podfrunięcie, podwlekanie – podwleczenie* та ін.

Інші синоніми-девербативи мають відмінності в семантичному або функціонально-стилістичному параметрах: укр.: *підведення – підвід* (рідко), *піднесення – підношення* (рідко); пол.: *podchadzanie, podchodzenie – podchod, podjazd – podjeżdżanie, podłazenie, podłazienie – podłaz, podskok – podskoczenie, podkoknięcie*.

В окремих випадках виявлено як спільне, так і розбіжності: укр.: *підведення – підвід, підводження, підводка, підвезення – підвіз, під'їждження – під'їзд, піднесення, підношування – піднос, підтягнення, підтягування – підтяжка*; пол.: *podlot – podlatanie, podlatywanie, podlecenie; podrzucanie – podrzucenie – podrzut, podwiezienie – podwóz*.

Найбільш продуктивними в утворенні дериватів із СЗ «опредметнена дія» в українській мові є такі дієслова ДПЛ: *підвести/підводити, піднести / підносити, підтягти / підтягати*, менш продуктивними – дієслова *підлетіти / підлітати, підвезти / підвозити, під'їхати / під'їздити / під'їжджати, підчалити / підчалувати*; пол.: *podbiec, podbiegnąć / podbiegać, podchodzić, podciągnąć / podciągać, poddźwignąć / podźwigać, podegnąć, podgonić / podganiać, podepcznąć, podepchać / podpychać, podjechać / podjeżdżać, podlecieć / podlatywać, podleżeć / podłazić, podnieść / podnosić, podpaść / podpadać, podpłynąć / podpływać, podrzucić podrzucać, podskoczyć / podskakiwać, podstąpić / podstępować*.

Таблиця 2

Глибина місць СЗ «опредметнена дія»

	Українська мова		Польська мова	
	к-сть	%	к-сть	%
Одночленні	10	27	9	22,5
Двочленні	5	13,5	11	27,5
Тричленні	2	5,4	8	20
Чотиричленні	2	5,4	8	20
Усього	37	100	40	100

Мутаційний тип деривації представлений такими СЗ: «виконавець дії», «місце дії», «об'єкт», «знаряддя дії», «кошти».

Твірними для іменників із СЗ «**виконавець дії**» виступають 5 префіксальних дієслів ДПЛ, на базі яких утворено 7 дериватів в українській мові і 10 префіксальних дієслів у польській мові, на базі яких утворено 16 дериватів: *підводчик, підвожчик, підганяльник, підгін, підліток, підношувач, піднощик; podwozek* (старопол.), *podlot, podlotek, podstępnik* (старопол.), *podstepca podsuwacz, podjezdek, podłaźnik* (діал.), *podnosiciel, podrzuciciel, podwodziciel, podwoznik, podwódca, podwódzca* (старопол.), *podwodziciel, poddźwigacz* (рідко). На думку О. М. Хамідуліної, основою для формування агентивних найменувань виступає характер позначуваної ситуації, що супроводжує дію, у зв'язку з чим можна виокремити два типи похідних. З огляду на специфіку дієслівної дії деривати першого типу поділяють на підвиди – «виконавець-спеціаліст» і «виконавець-неспеціаліст». При утворенні іменників другого типу, поява яких зумовлюється суміжними чинниками, актуалізується не сама дія, а, наприклад, модальна оцінка («може, уміє, любить»), часовий аспект («часто, завжди») дії тощо [7, с. 71–72]. Проаналізований матеріал дає можливість систематизувати агентивні найменування від префіксальних дієслів відповідно до класифікації О. М. Хамідуліної. Більшість агентивів складають девербативи із значенням «виконавець-неспеціаліст»: укр.: *підводчик, підвожчик, підганяльник, підношувач, піднощик*; пол.: *podnosiciel, podsuwacz, podłaźnik* (діал.), *podrzuciciel, podwódzca* (старопол.), *podwodziciel, poddźwigacz* (рідко). «Смислова структура таких іменників будується за типовою схемою «той, хто діє» [7, с. 71]. Наприклад: *підганяльник* – «той, хто кого-небудь підганяє», *podnosiciel* – «той, хто підносить».

У субстантивному блоці досліджуваних девербативів семантична позиція «**місце дії**» репрезентована 7 похідними в українській і 5 у

польській мові: укр.: *підведення, під'їзд, підйом, підлаз, підступи, підхід, підняття*; пол.: *podjazd, podjazddek, podwyżka, podłaz, podchód*.

Абстрактна категорійна сема «спосіб переміщення» конкретизується у значенні дієслів, які означають переміщення за допомогою транспортного засобу. Ця сема реалізується в дериватах із СЗ «**знаряддя**», які зафіксовано в СП префіксальних дієслів зіставлених мов: укр.: *підвода, підволок, підіймач* (техн.), *підйомник* (техн.), *піднімач* (мед.), *піднос, підняття* (геол.), *підтяжка, підчалок, підитовехувач*; пол.: *podbieg, podgonka, podciążka* (рідко), *podnośnik, podsuwka, podsuwadło, podważka, podważnik, podwóz, podciąg, podciągnacz*.

Поодинокі деривати виявлено із СЗ «**об'єкт**». Твірними для девербативів із аналізованим СЗ виступають тільки каузативні дієслова ДПЛ: укр.: *підвіз, підкидьок, піднос* (заст.); пол.: *podrzutek, podrzut, podsuwka* (рідко), *podsuw* (рідко), *podrzucek* (діал.).

У польській мові виявлено девербатив із СЗ «кошти»: *podwozowe*.

Ад'єктиви, мотивовані дієсловами ДПЛ, складають незначний пласт лексики. **Ад'єктивна блок** префіксальних дієслів ДПЛ в обох зіставлених мовах представлений такими СЗ: «ознака суб'єкта за дією», «ознака об'єкта за дією», «призначений для того, на що вказує твірне дієслово». Наявність у СП дієслів ДПЛ перших двох груп прикметників зумовлена в основному належністю твірних дієслів аналізованої ЛСГ до каузативних чи некаузативних підгруп. Це відбивається на значенні віддієслівних ад'єктивів: некаузативні дієслова ДПЛ, як правило, утворюють ад'єктиви із значенням «ознака суб'єкта», каузативні – «ознака об'єкта».

Найбільшу кількість похідних від префіксальних дієслів ДПЛ зафіксовано із СЗ «**ознака об'єкта за дією**»: укр.: *підведений, підвезений, підвищений, підкиданий, підкинутий, підкинений, підкочений, піднесений, підносний* (заст.), *піднятий, підійнятий, підсунений, підсунутий, підтягнений, підтягнутий, підтягуваний, підігнаний, підитовехуваний*; пол.: *podnoszony*.

Для дієслів ДПЛ з префіксом *pod-* характерні і деривати із СЗ «**ознака суб'єкта за дією**» реалізоване в СП 1 українського префіксального дієслова ДПЛ (*підплилий*) та СП 5 польських досліджуваних дієслів: *podbiegły, podeszły, podjezdny, podpadły, podszybowy*.

Дериватів із СЗ «**призначений для того, на що вказує твірне дієслово**» зафіксовано 4 у 3 СП українських дієслів ДПЛ з префіксом *pod-* (*під'їзний, підкидний, піднімальний, підіймальний*) та 1 дериват у

польській мові (*podrzucalny*).

Вербальна зона типової СП аналізованих лексем репрезентована 31 дериватом в українській і 32 у польській мові. Цей блок формують такі СЗ: «виконуючи дію, переводити щось із стану об'єкта у стан суб'єкта», «дистрибутивність дії», «виконувати дію один раз», «у результаті дії, названої дієсловом, змучитися, втомитися».

Кількість похідних із СЗ «дистрибутивність дії» в українській мові складає 13, у польській – 25 одиниць: укр.: *попідбігати, попідводити, попідганяти, попідкидати, попідкочувати, попідкрадатися, попідносити, попідпихати, попідпливати, попідскакувати, попідсувати, попідтягати, попідходити*; пол.: *porodchodzić, popodbiegać, napodjeżdżać, popodjeżdżać, napodnosić, popodnosić, popodganiać, popodpędzać, popodlatać, popodlatywać, popodłazić, popodpływać, popodwozić, popodwodzić, popodpęłzać, napodsuwać, popodsuwać, podskakiwać, napodciągać, popodciągać, popodprychać, popodstępować, popodpadać, popodwlekać, popodfruwać*.

У семантичній позиції «**виконуючи дію, переводити щось із стану об'єкта в стан суб'єкта**» актуалізовані зворотні дієслова. Похідні з цим СЗ складають 10 одиниць в українській мові і 3 деривати в польській: укр.: *підводиться/підвестися, підганятися, підкидатися, підкидуватися / підкинутися, підкочуватися / підкотитися, підніматися, підійматися / піднятися, підійнятися, підноситися / піднести, підступатися / підступитися, підсуватися, підсовуватися / підсунутися, підтаскатися, підтягатися, підтягуватися / підтягнутися, підтягтися*; пол.: *podsunąć się / podsuwać się, podszubować się, podwyższać się / podwyższyć się*.

В обох мовах виявлено і СЗ «у **результаті дії, названої дієсловом, намучитися, утомитися**» – укр.: *підтупатися*; пол.: *napodnosić się, napodsuwać się, napodskakiwać się, napodciągać się*.

Окремі СЗ виявлено тільки в одній із мов. Українські девербативи семантичної позиції «**однократність**» вказують на разовість, моментальність, недовготривалість процесу: *підіпхнути, підплигнути, підстрибнути, підтюпнути, підитовхнути, підпірнути, підтупнути*.

Неоднаково кількісно представлений **адвербіальний блок**, який сформований СЗ «**адвербіалізація дії**» – укр.: *підбігцем* (розм.), *підлетом* (рідко), *підскоком* (розм.), *підстрибом* (розм.), *підстрибцем* (розм.), *підтюпцем* (розм.), *підтюпки* (розм.); пол.: *podwyż*.

Не зафіксовано похідних дериватів у СП 7 українських дієслів: *підблизитися / підблизжатися, підвєслувати, підгребти / підгрібати*,

підкрастися / підкрадатися, підпихати / підпихнути, підповзти / підповзати, підшукутьльгати, що складає 18,9% від загальної кількості твірних, у польській мові усі твірні утворюють похідні.

Таблиця 3

Типологія словотвірних значень та їх продуктивність

	Українська мова		Польська мова	
	к-сть	%	к-сть	%
Виконавець дії	7	5,6	11	27,5
Опредметнена дія	39	31,4	101	58,3
Місце дії	7	5,6	5	2,8
Знаряддя дії	10	8	9	5,2
Об'єкт	3	2,4	5	2,8
Кошти	–	–	1	0,5
Ознака суб'єкта	1	0,8	5	2,8
Ознака об'єкта	18	14,5	1	0,5
Призначений для...	4	3,2	1	0,5
Дистрибутивність дії	13	10,4	25	14,4
Переведення із стану об'єкта в стан суб'єкта	10	8	3	1,7
У результаті дії втомитися	1	0,8	5	2,3
Однократність	7	5,6	–	–
Адвербіалізація дії	7	5,6	1	0,5
Усього	124	100	173	100

Таблиця 4

Продуктивність твірних дієслів у творенні девербативів

	Українська мова			Польська мова		
	к-сть твірних	к-сть девербативів	%	к-сть твірних	к-сть девербативів	%
Виконавець дії	5	7	1,4	11	13	1,1
Опредметнена дія	18	39	1,7	39	101	2,5
Місце дії	6	7	1	4	5	1,25
Знаряддя дії	7	10	1,4	9	12	1,3
Об'єкт	3	4	1	2	5	2,5
Кошти	–	–	–	1	1	1
Ознака суб'єкта	1	1	1	5	5	1
Ознака об'єкта	10	18	1,8	1	1	1
Призначений для...	3	4	1,3	1	1	1
Дистрибутивність дії	13	13	1	20	25	1,25
Переведення із стану об'єкта в стан суб'єкта	10	10	1	3	3	1
У результаті дії втомитися	1	1	1	4	4	1

Однократність	7	7	1	–	–	–
Адвербіалізація дії	5	7	1,4	1	1	1

Отже, українські і польські дієслова з префіксом під- / pod- мають багато спільного щодо способів творення. Більшість дієслів з названим префіксом в обох мовах утворюються від дієслів префіксальним способом (укр. – 36 (97,2%); пол. – 39 (97,5%): *вести – підвести, бієс – podbiєs*). Одиначні випадки утворені від прикметника префіксально-суфіксальним способом (*високий – підвищити, wysoki – podwyższyć*). Структурна типологія досліджуваних девербативів у зіставлюваних мовах однакова: субстантивно-ад’єктивно-вербально-адвербіальна. Багато спільного і в типах СЗ (див. табл. 3). Окремі СЗ характерні для однієї з мов. У польській мові виявлено девербативи із СЗ «кошти», в українській мові – СЗ «однократність». Зіставлювані девербативи виявляють подібність і в ступені продуктивності твірних дієслів та структурних блоків, СЗ девербативів (див. табл. 3, 4). Так, серед девербативів в обох мовах найбільш численними є СЗ «опредметнена дія». Другим за продуктивністю в обох мовах є СЗ «дистрибутивність дії». Водночас існують і відмінності у продуктивності СЗ «опредметнена дія», «ознака об’єкта», «переведення із стану об’єкта в стан суб’єкта» тощо (див. табл. 3).

Література

1. Валюх З. О. Словотворна парадигматика іменника в українській мові : монографія / З. О. Валюх. – Київ-Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
2. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 206 с.
3. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об’єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
4. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения 1-8. – М. : Наука, 1978. – С. 63–77.
5. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
6. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
7. Хамидуллина А. М. Отглагольные имена деятеля в ономаσιологическом аспекте / А. М. Хамидуллина // Исследования по семантике: Лексическая и синтаксическая семантика. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1981. – С. 67–73.

8. Чиканцева Т. В. Словообразовательные парадигмы непроезжих глаголов современного русского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т. В. Чиканцева. – Л., 1984. – 22 с.

9. Buzassyova K. Simantická štruktúra slovenských deverbativ / K. Buzassyova. – Bratislava, 1973. – 237 s.

Умовні скорочення

- СУМ – Словник української мови. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т.1–11.
СУМГ – Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1–4.
ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В. Г. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТГ «Перун», 2001. – 1440 с.
SJPD – Słownik języka polskiego / red. naczelny W. Doroszewski. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1958–1969. – Т. 1–11.
SJPK – Słownik języka polskiego / pod red. I. Karłowicza i in. – Warszawa : Wyd-wo Kasy im. Minowskiego, 1900–1933. – Т. 1–8.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2014 р.